

METODOLOXÍA PARA O DESENNROLO DA **AXENDA 21 ESCOLAR** (proxecto piloto) EN VILCABAMBA, PERÚ

Datas estimadas para o desenvolvemento do proxecto: Abril,
Maio e Xuño do 2007

Marcos Ulloa Martínez.
O.N.G. **Labañou Solidaria** (A Coruña)

Introducción

As axendas 21 escolares contitúense coma unha oportunidade por parte das escolas para tentar traballar pola calidade ambiental, entendida esta nun senso amplo, e para a sostenibilidade, buscando que as persoas participantes poidan chegar a ser conscentes das repercusións que os seus comportamentos teñen sobre a evolución cara ó desenvolvemento sostenible.

Para o caso concreto de Vilcambamba, o que se buscará con esta axenda será introducir prácticas, xeitos e maneiras de educar que poidan, a longo prazo, chegar a capacitar para cambiar determinados estilos de vida, hábitos e patróns culturais que non están en consonancia con ese desenrolo.

A introducción dun tipo de aspectos e temas descoñecidos nos curriculums educativos, dunhas dinámicas diferentes no traballo do educador, serven para familiarizar a alumnos/as e profesores/as nunha serie de materias que son imprescindibles para encamiñarse nese desenvolvemento no seu ámbito máis cercano.

O obxectivo desta Axenda 21 Escolar (A21E, en adiante) é o de facilitar a adquisición desta información para, posteriormente, xerar conciencia e sensibilidade e por último, capacitar para facer posible ese cambio.

Esta tarefa non resultará nada sinxela, pois estamos a falar dunha serie de temas novos que haberanse de inscribir nunha realidade totalmente diferente, onde a educación ambiental é practicamente inexistente, e onde este novo contexto precisará darlle un enfoque diferente ó dos usuais, onde este tipo de enfoque educativo comeza a ser frecuente. Ademais, sinalar que a atmósfera educativa está caracterizada por conter unha baixa calidade, carecendo de infraestructuras axeitadas, e onde a deserción escolar e o absentismo é bastante común a consecuencia dos problemas socio-económicos das persoas que se están a formar, así coma na baixa e as veces inadecuada calificación dos docentes.

Se ben é certo que normalmente son as escolas as que toman a decisión de elaborar unha Axenda deste tipo, facéndoo en función das súas necesidades e intereses e adaptándoa ós seus propios

ritmos, no contexto que nos compete, para que exista vontade, ten que existir primeiro sensibilidade, e neste senso será onde se centre a meirande parte da actividade que o técnico desenvolverá no terreo, adoptando á súa vez unhas técnicas de traballo participativas axeitadas que rompan un pouco coas xeráquicas dinámicas habituais de traballo. Para que esta labor teña éxito, será fundamental o compromiso da dirección e dos membros da escola, pois dependerá deles e delas a millora da calidade do centro educativo.

A planificación e a metodoloxía que a continuación vai ser esquematizada responde a un esforzo por empatizar co que pode ser a situación de partida en Vilcambamba. Sen embargo, é necesario facer fincapé nos cambios que o contraste coa realidade e a progresiva adaptación ó contexto provocarán no propio proxectos e nas dinámicas a seren empregadas.

Esta axenda é un primeiro paso para o que debería chegar a constituírse coma unha verdadeira A21E, e quen sabe se no aliciente que provocaría o desenrolo dunha Axenda 21 local que completando ós *Plans Estratégicos* xa desenvololados por outras entidades na rexión, axudase na procura do anhelado desenrolo desta marabillosa rexión do Perú na que a ONG está a poñer seu empeño e ilusión.

Poboación Obxecto

Se ben inicialmente a poboación obxecto estará conformada polos profesores/as da escola seleccionada, o colegio Manco Inca de *Pucyura*, e polos alumnos do curso piloto, o certo é que esta iniciativa permanecerá aberta a tódolos mestres/as que desexen participar, facendo o posible porque todo o tecido social teña constancia do que implica e do que podería implicar unha Axenda 21 nunha dimensión máis ampla. Así, o proxecto contemplará sesións de formación específicas para traballar cos profesores, así coma tamén presentacións ó resto de colectivos do que é unha Axenda 21 e para qué serve en orde a conseguir a súa complicidade neste proceso.

Unha vez que o diagnóstico da situación ambiental estea feito, deberíase crear un plan de acción cunha serie de cambios a facer. Por este motivo é moi importante ter da nosa parte non só a toda a comunidade educativa, senón tamén ó resto da poboación.

Por onde comezar?

Abordar esta cuestión pode ser un tema estratéxico de cara ó éxito do proxecto en si. Existen múltiples xeitos de facelo que parten todos eles de estimular un clima que favoreza a información e o desenvolvemento das inquietudes existentes ao respecto, fomentado que os/as participantes expresen as súas opinións, e se poida chegar a establecer un diálogo. Non se trata de introducir de súpeto cousas novas nos deseños curriculares, senón de empregar unha nova metodoloxía para facelo, presentar o que se ensina doutra maneira, e traballar doutro xeito na aula.

O que si será de moito interese é o feito de poder contar coa comunidade, organizando charlas e coloquios con persoas relevantes da comunidade que poidan falar sobre eses problemas que eles mesmos detectan, e que nós mesmos, dende aquí xa poderíamos anticipar. Para este fin, empregaremos coma técnicas de dinamización:

- Debates, mesas redondas, ciclos informativos, reunións, etc.
- Obradoiros sobre os problemas concretos que poidan existir dentro do centro escolar.
- Recoñecer o espacio onde nos ismos desenvolver, isto é, o mesmo colexo onde imos traballar, incentivando que os rapaces vexan e falen daquelo que non lles gusta.
- Empregaremos, aínda que se definilo dun xeito teórico, análise DAFO (alá chámanse FODA).
- Procuraranse relacionar as actividades que un rapaz normal e corrente desenrole no seu día cotiá, coas posíbeis repercusións desta no seu ambiente máis cercano.
- Traballaremos na escola, deseñando un taboleiro onde se vaian vendo os progresos, dende a información pura e dura que eles mesmos deseñarán, ata outro tipo de dinámicas que poidan xurdir.

- Os rapaces converteranse nuns pequenos investigadores sociais que, coa súa relación coa comunidade, desenvolverán tanto a axenda 21 coma serverán de propagadores dos principios da mesma.
- En función de como responda a aula, poderanse crear comités que traballen asuntos máis específicos, coordinados, se así fose posible cun profesor, ou ben traballar coa clase enteira. No primeiro caso, o traballo que fosen desenvolvendo debería ser presentado ó resto de participantes.
- En boa parte dos colexios onde se ten desenvolvido esta iniciativa, o normal é constituir unha especie de comisión da Axenda 21 encargada de promover, planificar, organizar e coordinar a maior parte da actividade de traballo. Ó tratarse dun caso diferente, no só polo contexto senón tamén polo período de traballo, sería mello que esa coordinación fose asumida polo técnico.
- Saídas de campo. Percorreremos aqueles contornos máis usuais e con maior valor patrimonial ou de biodiversidade, relacionándoo, de así poder facelo, con antigas tradicións de antepasados indíxenas.
- No caso de que a institución escolar se decida a solicitar o Sistema de Xestión Ambiental escolar (SIGAE), outorgado polo Consello Nacional do Ambiente do goberno de Perú, o técnico servirá de apoio ó mesmo, e o ligará ó desenrolo da A21E.

Obxectivos Xerais

O principal obxectivo deste proxecto é esbozar a primeira fase dunha Axenda 21 escolar, e xunto a ela, facer reflexionar colectivamente sobre o futuro dos vilcabambinos considerando aspectos ambientais e de sostenibilidade. Esta primeira fase consistirá na análise polos rapaces da situación ambiental, económica e social na que se atopan, indentificando e establecendo o seu propio diagnóstico socioambiental.

Como xa fora anticipado, o método de traballo será aberto e participativo, dirixido inicalmente ó colectivo estudantil e ó profesorado, pero que requerirá tamén do apoio do resto de institucións e da poboación en xeral, pois todos eles son vítima e responsables desta "realidade inmediata".

Baixo a creación de **sensibilización**, procederase ó paulatino descubrimento dunha realidade ambiental e dunha riqueza escondida para os Vilcabambinos/as, situación esta que coa pequena auditoría socioambiental escolar, conformará un pequeno documento que será entregado ó colexio e ás institucións e asociacións pertinentes, coa intención de que sexan tidas en conta na elaboración e posta en práctica dunha posterior Axenda Local, ou na propia axenda de políticas do goberno. En definitiva, recoñeceremos unha perspectiva do desenvolvemento sostenible vista polos ollos dun grupo de nenos/as.

A creación desta axenda busca tamén reforzar a autoestima e a capacitación dos docentes da zona, tentando facelos conscientes da importancia da súa labor, e que esta sexa recoñecida e atendida tamén polo ministerio correspondente.

Os principais aspectos a tratar por esta axenda estarían divididos nos seguintes ámbitos:

- Medio Ambiente.
- Xénero.
- Cultura.
- Participación.
- Saúde.

Se temos en consideración o Plan estratéxico para a provincia da Convención no ano 2001, apreciamos que no seu obradoiro aparecen tamén as seguintes áreas de traballo, desenroladas a través de DAFO's: Físico-Espacial, Economía, Ambiental, Patrimonio, cultura e recreación, e finalmente o Social.

O desenrolo destas áreas suporá unha serie de obxectivos específicos sobre dos cales serán elexidos aqueles que poidan introducir a constitución desta A21E.

Obxectivos Específicos

- **Medio Ambiente.** O medio ambiente é considerado aquí coma o eixe sobre o que xira a A21E, pois foi dende aquí dende onde xurdiu, e dende onde debera partir. Coma poderase comprobar ó longo do desenvolvemento deste proceso, no M.A. veranse contemplados aspectos doutros ámbitos, pois a súa magnitude, contemplada nun espectro amplo, o abrangue todo. Algúns aspectos que poderían tratarse son os seguintes:
  - O auga, coma recurso e dereito human. A importancia do acceso o auga potable, a hixiene, o saneamiento básico, a contaminación dos ríos, a importancia para a agricultura e para a biodiversidade. O uso sostenible do auga.
  - A biodiversidade (Vilcabamba é unha reserva biolóxica moi importante), a súa posta en valor e maila súa sostenibilidade.
  - Os residuos (de momento de escasa cuantía, pero que co desenrolo aumentarán).
  - A agricultura biolóxica. O uso de pesticidas e abonos. A política forestal, a pranta de eucaliptos, ...
  - A obtención da enerxía para o desenrolo sostenible. A utilización da biomasa, da enerxía eólica e solar.
  - A produción e o consumo sostenible.

- **Xénero.** Que implica a perspectiva de xénero, os dereitos das mulleres, o machismo, a violencia de xénero, a crítica dos roles home-muller,...
- **Cultura.** A defensa da cultura, das tradicións e dos valores. Defensa do idioma quechua y a súa posta en valor.
- **Participación.**
  - Dereitos e deberes
    - As desigualdades, a pobreza, o dereito ó traballo, ó acceso á terra, ós mercados, ós créditos....
    - Os dereitos dos nenos, a eliminación do traballo infantil.
    - O dereito á información, á educación, ó coñecemento
    - Dereito ós servizos básicos de saúde, ós fármacos, independentemente dos recursos económicos, ...
    - A paz, a seguridade, o respecto ós dereitos humanos e ás liberdades
  - Organización social
    - A cidadanía, a participación política, os dereitos das minorías, das discapacidades, o respecto ás diferencias,...
    - A boa xestión dos asuntos públicos, a democracia das institucións que teña en conta as necesidades da poboación. A loita contra a corrupción.
- **Saúde.**
  - Nutrición
  - Hixiene
  - Sexualidade

Como se pode comprobar, boa parte destes obxectivos semellan un conxunto de boas intencións que para nada poderían ser abarcables no período de tempo contemplado neste proxecto inicial. Neste senso, parece axeitado seleccionar un par deles en orde a que poidan seren desenrolados a través dunha serie de actividades que fagan interactuar ós alumnos, e que poidan chegar

a facelos reflexionar sobre a súa situación. Así, con esta intención chamémoslle introductoria, seleccionaremos un par de obxectivos de deseronlo, que incorporarán á súa vez toda unha amalgama de técnicas posibles para, unha vez alá, poder adaptalas ó contexto escolar seleccionado, e ó traballo cos adolescentes.

É moi probábel que no percorrer deste desenvolvemento aparezan parte dos outros obxectivos específicos arriba sinaladas, enfatizando a caracterísitca de dependencia que existe entre todos eles.

Obxectivos de Desenrolo

Se ben as áreas de atención seleccionadas xa dan moito no que traballar, o certo é que antes de comezar propiamente a desenrolalas, sería interesante facer unha revisión dunha serie de factores que axudarán na posta en práctica destas actividades e no propio desenvolvemento deste proceso de aprendizaxe. Así,

- A revisión dos propios contidos curriculares, isto é, a existencia, na planificación de contidos a traballar no curso (proxecto curricular), e nas propias programacións de aula, de aspectos relacionados con estes obxectivos, de incongruencias, e xa fóra da súa estrutura, doutra serie de aspectos coma son:
  - Se se favorece a adquisición de valores tales como responsabilidade, solidaridade, equidade, ...
  - Se se favorecen a adquisición de técnicas coma as de a busca de información, a análise de datos, a realizacións de observacións, o contraste cos datos, a expresión oral das opinións, (é moi importante recoñecer a existencia de habilidades sociais para tratar estes aspectos), o contraste e a xerarquización de problemas, a toma de decisións, ...
  - Tratarase aparte, a propia realidade cotiá, establecendo unha avaliación da mesma baixo unha óptica ambiental.
  - Valorar a relevancia e a complicidade dos profesores neste traballo, así como a relevancia dos contidos a tratar, a través de enquisas, charlas informais, etc.
- Análise metodolóxica. A metodoloxía é un aspecto fundamental da acción educativa, pois os métodos que se

usan para o ensino son unha parte moi importante da propia mensaxe que captan as persoas que aprenden. Neste senso, tamén como xa aparecera anticipado, os estilos de aprendizaxe deberán ser conherentes coa filosofía do proxecto e cos seus obxectivos. Así, inicialmente terán que responder á interdisciplinaridade, á motivación, á democracia, á participación, á súa relación coa realidade, ... deixando ben claro que o propio modo de aprendizaxe é un contido educacional máis (en ocasións incluso será máis importante o *medio* que o propio *contido*).

- A propia autoestima. Obradoiro motivacional e de reforzo e cohesión grupal.
- Un bo punto de partida podería ser a revisión da situación ambiental do contorno máis inmediato. Este proceso de "ecoauditoría" implica a avaliación e a mellora ambiental dos centro educativos, pois permite reflexionar sobre o consumo de recursos naturais, a produción de residuos, contaminación do medio, analizar tamén a relación dos seres vivos entre si e o entorno. O normal sería que despois desta análise se procede á consecución dun Plan de Acción, pero o certo é que nesta ocasión, por motivos de tempo, vai ser imposible concluir a auditoría, polo que o seguinte paso, a elaboración dun Plan de actuación quedará no aire. A pesar disto, no debera esquecerse que dentro do centro haberanse de ter en conta:
  - Enerxía e auga, (consumos, máquinas, fotocopiadoras, lavabos, regos, etc).
  - Residuos e reciclaxe, que residuos existen envases, papel, ...
  - Mobilidade,
  - Ruido, nivel de ruido, ¿constitúe un problema? minoración do mesmo.
  - A propia construción e o seu controno interior e exterior (diversidade, saúde, decoración, aillamento, iluminación e aireación,...).
- A revisión do clima social dentro do propio centro, pois inflúe na aprendizaxe de valores, actitudes e comportamentos. Algunhas dos temas a tratar serán os seguintes:
  - Identificación de alumnos e profesores co centro. Por que? Cohesión no centro, cordialidade, traballo

- en equipo, valoración do clima no centro, percepción de cuestións como a tolerancia, cordialidade, respecto, negociación, cooperación, ...
- Existencia de reunións, asembleas, titorías, traballo cos pais (implicando ás familias), etc.
  - Canles de comunicación no propio centro. Existe diálogo ou só hai ordes. Debátese nas aulas, hai reunións entre alumnos, con pais, cos profes, etc. Propuesta de creación dunha escola de pais e nais.
  - No caso de se produciren un conflito, ... como se resolve?
  - As decisións no centro fanse dun xeito xerárquico, democrático, a través dos profesores ou existen colectivos e organizacións de pais e de alumnos que traballan arredor deste temas.
  - Téñense en conta as opinións doutros colectivos? Adóptanse as decisións por consenso?
  - Foméntase e valórase no centro respecto por outro puntos de vista?
  - É importante recoñecer o grao de implicación e de participación do centro no seu entorno, a relación que establece coas outras institucións, coa comunidade, implicándose en problemas locais, fomentando a participación do resto da comunidade en actividades de dinamización social, aproveitando os recursos que proporciona a propia comunidade, participando en programas doutras entidades, fomentándose o contacto con outros centros escolares, etc.

Por outro lado, serán desenvolvidas actividades cos alumno/as que terán coma puntos de referencia os seguintes:

- **Auga.** *Que é e que implica?. O ciclo da auga. Usos da auga. Onde existe auga no entorno mais cercano. Onde temos auga no noso arredor. Auga e saúde. Hábitos de saúde que teñan que ver coa auga. Auga e hixiene. Alimentación e auga.*
- **Democracia e futuro.** *Que é e que implica? Cal é o significado para a comunidade. Este aspectos vai ser desenrolado dun xeito transversal en todas e cada*

unha das dinámicas aparezan ó longo da evolución do proxecto.

- **Os residuos.** *Que tipo de residuos existen no pobo? Como poderían ser clasificados? Algún deles é revalorizado ou reciclado dalgún xeito? Tipos de residuos: orgánicos e inorgánicos? Xestión dos residuos no pobo, que é o que se fai con eles?*

Planificación Temporal.

Se ben o tempo de traballo oscilará entre dous e tres meses, dependendo das condicións e da evolución do proxecto, da motivación, do estado de ánimo dos participantes e da sobrecarga lectiva, plantéxase un traballo a desenvolver en períodos semanais.

1. Semana (**9 ó 15 de abril**). Viaxe e contactos varios coas institucións peruanas. Axeitamento climático. Visitas a diferentes institucións en Lima e Cuzco. A planificación podería ser perfectamente a que vos enviou Luis a través do correo electrónico.
2. Semana (**16 ó 22 de abril**): desprazamento a Vilcabamba. Primeiro contacto co centro educativo, coas institucións e co tecido asociativo en orde a establecer, dun xeito claro e conciso cal será o meu traballo alí. O contacto coa realidade fará posible repensar unha vez máis o proxecto e comezar a plantexar actividades específicas no eido académico e social. Ó longo desta semana, á medida que se fan xogos para irse integrando no grupo de traballo, se tentará planificar o traballo cos profesores, recoñecendo cales serán as horas que destinaremos á planificación, cales serán destinadas á creación de actividades, e por último cales á posta en práctica das mesmas cos alumnos. As actividades iniciais cos rapaces serán basicamente dinámicas de presentación e de confianza que fomenten en todo momento a interacción grupal. Este tipo de xogos, se ben non terán unha carga importante no que respecta ós obxectivos específicos si que servirán para facer posible o achegamento dos rapaces á miña persoa e ás novas dinámicas de traballo coas que se experimentará. Á vez, continuará o traballo de revisión do deseño curricular cos mestres, en orde a recoñecer en que medida están representados tódolos obxectivos compoñentes dese desenvolvemento sostenible.
3. Semana (**23 ó 29 de abril**). Durante esta semana, no tempo de fin de semana poderíase desenrolar un obradoiro para, por unha banda profundizar no coñecemento da situación dos profesores, e por outra recoñecer aqueles aspectos metodolóxicos que empregan nas súas aulas. Estamos a falar de facer, neste tempo record, un diagnóstico de necesidades tanto para profesores como para alumnos, isto é, recoñecer

algo tan sinxelo e tan difícil como o de coñecer como se atopan e como se sinten os profesores alí, o grado de motivación, a metodoloxía, etc. No caso dos cativos, recoñecer o papel da escola nas súas vidas, que influencia pode ter nas súas vidas e no seu futuro, rematando en como podería ser unha escola mellor. Tamén haberase de sondear a posible implicación dos profesores nas dinámicas a desenrolar, provocando que se sintan cómplices deste proceso

4. Semana (do **30 de abril ó 6 de maio**). "*Semana da análise do noso entorno*": Análise da situación ambiental máis próxima. Traballo de recoñecemento do entorno máis inmediato. A idea inicial sería a de plantexarlles unha especie de DAFO organizando unha especie de saída par amosarme o seu ambiente, fomentado que sexa organizanda conxuntamente entre alumnos e profesores.
5. Semana (do **7 ó 13 de maio**). "*Semana da auga*". Traballo que será deseñado co apoio dos materiais porporcionados por Terranova e por amigos da Terra, labor que será desenrolada polo técnico e polos propios profesores.
6. Semana (do **14 ó 20 de maio**). "*A semana das nosas tradicións*". Análise a través dos propios rapaces dos costumes e da realidade de Pucyura. Creación dun grupo de traballo para o seguimento e o Apoio do Congreso de Turismo Vivencial que tendo lugar á semanaseguinte, provocará unha grande convulsión de Pucyura. Creación dun collage onde apareza representado como entenden o seu entorno.
7. Semana (do **21 ó 27 de maio**). Exposición do collage e podería presentarse o análise de necesidades no propio congreso. "*Semana da alimentación e da hixiene*" en base ós recursos e ós hábitos alimenticios tradicionais, conxugados coas necesidades reais de alimentación.
8. Semana (do **28 de maio ó 3 de xuño**). "*Semana dos dereitos e dos deberes como cidadans*". Traballo específico de diversas dinámicas englobadas no foemnto da participación social e da educación para a paz. A interpretación e a resolución pacífica de conflitos. Para esta semana empréganse unha selección de técnicas e dinámicas elaborados por Cruz Vermella Xuventude
9. Semana (do **4 ó 10 de xuño**). Despedida, elaboración e difusión do informe final, presentación ás autoridades e a

dirección do colexio, avaliación, recoñecemento de propostas
futuras por parte dos profesores, ideas, etc.